

Slika SSSR-a u propagandi zaraćenih strana na prostoru podgoričkog sreza 1941–1945.

Rad se bavi poređenjem okupatorske i partizanske propagande u podgoričkom srezu od 1941. do 1945. godine, na primjeru odnosa prema Sovjetskom Savezu i prema Staljinu lično. Istraživanje je vršeno u Državnom arhivu Crne Gore – Arhivski ogranak za istoriju radničkog pokreta Podgorica, primarno na osnovu štampe koju su objavljivali partizani i okupacione vlasti Italije i kolaboracionista. Korišćena je i arhivska građa u vidu partizanskih pisama, depeša, biltena, proglašenja, upustava, kao i zapisnici sa sreskih konferencija iz fonda o NOB-u. Ovo istraživanje je pokazalo da je još od prvih dana ustanka vođstvo Komunističke partije Jugoslavije u Crnoj Gori smatralo da je ostvarivanje dobrih odnosa sa SSSR-om i mitsko vjerovanje u njegovu moć ključno za uspjeh revolucije. Iz tog razloga, sa prvim novinama i proglasima koje je KPJ štampala u Crnoj Gori javlja se karakteristična propaganda kojom se veliča „velika zemlja socijalizma SSSR” i „mudro rukovodstvo velikog Lenjinovog učenika Staljina”, i obilježava svaki datum bitan za SSSR. Okupatorova propaganda je djelovala na drugi način, kroz priče o sovjetskim zločinima i silnim robovima koji prelaze na stranu sila Osovine, kao i o teroru boljševika i o prevrtljivosti i nepouzdanosti Sovjetskog Saveza. Ovaj dio istorije je do sada bio zapostavljen, jer su istoričari istražili ruski, odnosno sovjetski, kult u Crnoj Gori u svim periodima, sem u toku Drugog svjetskog rata.

Uvod

U osnovi ovog rada je nastojanje da se istraži propaganda zaraćenih strana u podgoričkom srezu tokom Drugog svjetskog rata, i time osvijetli jedan bitan aspekt ratne svakodnevice tog vremena na ovom području. Predmet istraživanja je bio odnos prema Sovjetskom Savezu (SSSR) i prema Staljinu lično. Cilj je bio ustanoviti da li su postojali tačno određeni propagandni pravci, saznati da li je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) još od prvih dana rata razmišljala o slici SSSR-a, kao i da li je kult ličnosti u partizanskoj propagandi od početka bio bitan. Budući da o toj temi nema naučnih radova, ovo istraživanje ima za cilj da popuni tu prazninu.

Prvobitni izvori su bili pisma, depeše i proglašenja, ali ubrzo je postalo očigledno da je štampa najplodnija za ovu vrstu istraživanja. Istraživanje je obavljeno u Državnom arhivu Crne Gore – Arhivski ogranak za istoriju radničkog pokreta Podgorica. Jedan dio građe se nalazi u registrima o Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) koji su razvrstani po godinama od 1941. do 1945. – tu su najbrojniji bilteni, proglašenja i ostala javna obavještenja. Takođe, Arhiv sadrži i veliku količinu štampe, koja je na srpskohrvatskom, italijanskom i njemačkom, a izdavači su razni, od italijanske feldkomandanture, preko zelenaša, do KPJ. Korišćeni su i zbornici dokumenata *Podgorički srez u NOR-u 1941–1945*, I i II dio, koje je izdao Državni arhiv Crne Gore i koji sadrže sva dokumenta koja se odnose na podgorički srez i njegove odrede, ili koja su pisali odredi iz sreza.

Kad je riječ o literaturi, za potrebe ovog istraživanja korišćeni su sljedeći radovi:

1) Za proučavanje kulta ličnosti, u načelu u socijalističkim državama, kao i konkretno za Staljinov kult: *Kult Sovjetskog Saveza i Staljina u Crnoj Gori 1945–1948* (Jadranka Selhanović), *The Leader Cult in Communist Dictatorships:*

Marko Vukčević (2000), *Podgorica, Filipa Šoća b. b., učenik 3. razreda Gimnazije „Slobodan Škerović” u Podgorici (CG)*

Stalin and the Eastern Bloc (ur. B. Apor i sardnici), *The Personality Cult of Stalin in Soviet Posters 1929–1953: Archetypes, Inventions and Fabrications* (Anita Pisch), *International Communism and the Cult of the Individual: Leaders, Tribunes and Martyrs under Lenin and Stalin* (Kevin Morgan).

2) Za izučavanje stanja u Jugoslaviji u toku rata: *Društvo Crne Gore u Drugom svjetskom ratu* (Radoica Luburić), *Istorija Jugoslavije 1918–1984* (Branko Petranović), *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945* (Đuro Vujović).

3) Radi izučavanja napada Njemačke na Sovjetski Savez i povezivanje tog događaja sa događajima u NOR-u: *Operation Barbarossa* (Robert Kirchubel).

Crna Gora u Drugom svjetskom ratu

Ovaj rad je vezan za period Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, tačnije period od Aprilskog rata i stvaranja italijanske uprave u Crnoj Gori, do kapitulacije Njemačke i kraja rata na evropskom kontinentu. Nakon Aprilskog rata, njemačke snage su ove djelove okupirane Jugoslavije ostavile Italiji, koja ih je rasporedila u tri vrste teritorija: Ulcinj, Tuzi i Sandžak su pripojeni Velikoj Albaniji, Boka Kotorska je anektirana od strane Italije, dok je ostatak bio pod italijanskom upravom (Vujović 1997: 27–28). Nakon uspostavljanja uprave, Italija je tražila uporište u narodu i našla ga je među federalistima, odnosno članovima nekadašnje Crnogorske federalističke stranke. Nju su činili ostaci zelenaša (protivnika ujedinjenja sa Srbijom iz Božićnog ustanka), čiji je vođa bio Sekula Drljević (prije odlaska u Nezavisnu Državu Hrvatsku, NDH), i koji su u saradnju sa okupatorom ušli sa željom obnavljanja nezavisnosti (*ibid.*: 26). Isto kao što je učinjeno sa NDH, Italija je planirala da od Crne Gore stvori marionetsku državu, i 12. jula u Zetskom domu je održan Petrovdanski sabor na kojem su poništene odluke Podgoričke skupštine iz 1918. i proglašena Nezavisna Država Crna Gora (Kraljevina Crna Gora) (Luburić 1995: 66).

Ova tvorevina je bila slabih temelja, jer su već sutradan 13. jula, pod vođstvom KPJ, započele prve oružane borbe, prvo na Virpazaru, a zatim i u Mišićima i na Čevu, nakon čega borbe dobijaju odlike opštenarodnog ustanka. Borbe su

vođene uglavnom upotrebom gerilske taktike i sabotажom saobraćajnica, hangara, dalekovoda i sličnih organizaciono bitnih lokacija. U ustanku su oslobođeni Andrijevića, Berane, Bijelo Polje, Danilovgrad, Kolašin, Šavnik, Virpazar, Grahovo, Žabljak i Petrovac, kao i podgorički, niškički, cetinjski i pljevaljski srezovi, bez tih gradova, iz razloga što su se u njima nalazila jaka italijanska uporišta (Vujović 1997: 39).

Italijanska ofanziva je počela 14. jula i trajala je dva mjeseca do konačnog ugušenja ustanka. Od početka ustanka u Crnu Goru je pristiglo pet italijanskih divizija jačine oko 130 hiljada vojnika (*ibid.*: 44).

Nakon kraha ustanka, partizanske snage nailaze na još jednog protivnika koji je našao jako uporište u Crnoj Gori – četnički pokret Draže Mihailovića koji su u ovoj regiji predvodili Pavle Đurišić, Bajo Stanišić i Đordije Lašić. Početkom 1942. oni kreću u ofanzivu protiv partizana koja se poklapa sa takozvanom Trećom neprijateljskom ofanzivom (Vujović 1997: 117). Nakon ovoga se glavnina partizana povlači ka Hercegovini, a sve do 1944. i vraćanja prevlasti partizani će na ovim prostorima djelovati sa smanjenim intenzitetom.

Uloga Rusije u Crnoj Gori

Crna Gora i Rusija su prve odnose uspostavile još za vrijeme vladike Danila 1711. kada je Petar Veliki uputio gramatu svim južnoslovenskim narodima da se dignu na oružje protiv Osmanskog carstva. Gramatu su na Cetinje donijeli carski izaslanici, a Crnogorci su bili jedini od južnoslovenskih naroda koji su zahtjev ispunili napadajući osmanske gradove (Selhanović 2012: 11).

Četiri godine kasnije, Petar Veliki je primio vladiku Danila u Moskvi. Tom prilikom je između ostalog poklonio vladici izvjesnu sumu novca, a takođe i izdao gramatu kojom je Cetinjskom manastiru svake druge godine slata pomoć od 500 rubalja. Ta cifra će u sledeća dva vijeka rasti i predstavljati važan izvor crnogorskih finansija (*ibid.*: 12).

Vladika Sava je pratio politički pravac svog prethodnika i propagirao proruskiju politiku, a takođe je jednom putovao za Rusiju i tada je, kao i vladika Danilo, dobio finansijsku pomoć, dok je vladika Vasilije čak tri puta išao u posjetu ruskom caru (*ibid.*: 13). Kroz sve ove periode fa-

natična ljubav Crnogoraca prema Rusiji je konstantno rasla i najbolji primjer toga je zasigurno čitava epizoda sa Šćepanom Malim, prevarantom koji je na svenarodnom zboru 1767. proglašen za cara, jer su crnogorski glavari kao veliki rusofili povjerovali u priču da se radi o odbjeglom ruskom caru Petru III.

Odnos Rusije i Crne Gore dostiže vrhunac 1878. kada Rusija na Berlinskom kongresu brani crnogorske interese i car Aleksandar III naziva kralja Nikolu „jedinim vjernim i iskrenim prijateljem Rusije” (*ibid.*: 29). Za vrijeme balkanskih ratova Rusija je pomagala Crnoj Gori, ali nije uspjela da joj obezbijedi Skadar, iako jeste Metohiju.

Nakon Prvog svjetskog rata dolazi do značajne promjene jer ne samo što crnogorska država prestaje da postoji stvaranjem Kraljevine Jugoslavije, već i u Rusiji na vlast dolaze boljševici, što znatno komplikuje nastavak tradicionalnog pogleda na Rusiju (*ibid.*: 22).

Kult ličnosti

Kult ličnosti je izraz koji je prvi upotrijebio Nikita Hruščov 1956. govoreći o uticaju i ugledu Josifa Visarionoviča Staljina u SSSR (*Apor et al.* 2004: 3). Moglo bi se reći da je kult ličnosti klasičan produkt XX vijeka i njegovih totalitarnih režima, pošto možemo vidjeti da su u tim režimima ovi kultovi bili i najzastupljeniji. Za primjere se mogu uzeti Benito Musolini, Adolf Hitler, Vladimir Lenjin, Mao Cedung, Josip Broz Tito itd. Sovjetski Savez kao socijalistička država je od početka mario o ovome fenomenu i svoju legitimnost je uvijek zasnivao između ostalog i na ovome kultu. Dok većina kultova umire zajedno sa njihovim nosiocima, Lenjinov kult je nastavio da živi i sa njegovim nasljednikom Staljinom koji je, između ostalog, sebe legitimisao i svoj kult gradio kao „ujka Staljin” nasljednik „deda Lenjina”, posebno u dječijoj literaturi (*Pisch* 2016: 225).

Staljinov kult predstavlja najkompleksniji kult ličnosti ikada izgrađen, i za to je bila zaslužna država. Kontrolišući umjetnike i umjetnost uopšte, posebno kroz plakate i biografije, Partija je uspjela da Staljina predstavi kao primjer kojem svaki građanin Sovjetskog Saveza treba da teži. Predstavljen je kao heroj sa mitskim i nadljudskim uspjesima i kao simbol države, Partije i prije svega komunističke vizije. Staljin je vjero-

vao da narodne mase ne mogu učiti o marksizmu-lenjinizmu kroz puke teorijske knjige, već da to treba raditi kroz biografije ljudi bitnih za Revoluciju (*ibid.*: 2016: 78). Pretjerivanje u stvaranju kulta je ponekad imalo suprotan efekat, što je i sam Staljin znao. Iako je imao titulu generalisimusa, odbijao je da je propagira i da nosi posebnu uniformu, nego se češće odlučivao za maršalsku (*ibid.*: 340).

Okupatorska i kolaboracionistička propagandna aktivnost

Što se tiče štampe u Crnoj Gori za vrijeme okupacije, *Lovćen* je možda najzanimljiviji za čitati i najkonkretniji. Odlika okupatorske, a posebno italijanske i kolaboracionističke propagande u toku čitavog rata je bila konkretnost. Glavni urednik *Lovćena* bio je Sekula Drljević i on se nije ustručavao da u svakom broju ovih novina piše o grozotama koje su se dešavale ili za koje su oni tvrdili da su se dešavale u Sovjetskom Savezu, i to najčešće veoma slikovito. Ove novine su pored Drljevića uglavnom uređivali federalistički orijentisani Crnogorci. Jedna od najvećih vijesti o kojima je *Lovćen* pisao je navodna sovjetska malverzacija sa ratnim plijenom. Naime, *Lovćen* prenosi priču njemačkog vojnika koji je bio zarobljen, ali je posle par mjeseci izbavljen. On govori o tome kako je, dok je bio u zarobljeništvu, naišao na novine u kojima se Sovjeti hvale ratnim plijenom na Istočnom frontu i na fotografiji se mogu vidjeti njemački tenkovi Tigar. Kako se navodi, problem sa tom fotografijom je što to u stvari nije slika zarobljenih tenkova već promotivna slika njemačkih tenkova tek izašlih iz fabrike na poljima u Njemačkoj (K2, E20, L, br. 2: 3). Ovo je predstavljeno kao krunski dokaz sovjetske prevrtljivosti i propagande preko koje pokušavaju da lažno pokažu kako je stanje na Istočnom frontu stabilno, a ne veoma kritično po njih, kako je *Lovćen* tvrdio. Ova vijest se javila veoma brzo nakon početka operacije Barbarosa, tako da stanje na frontu faktički jeste bilo kritično za Sovjete, ali za priču o njemačkom vojniku ne pružaju nikakve dokaze, te se zbog toga kao i zbog zasigurnog preuveličavanja jedne strane i njenih napredovanja mora računati kao klasična propaganda.

Takođe, SSSR je predstavljan kao zemlja kojoj se ne može vjerovati i koja gleda samo svoje interese. Kao primjer za to dat je slučaj sa Poljskom 1939. godine, kada je Moskva nagovorila Poljake da napadnu Njemce, a zatim im nije pomogla, samo da bi nakon aneksije 8. oktobra 1939. godine jednostavnije mogli da uđu u Poljsku (K2, E20, L, br. 2: 3).

Šest godina kasnije, tokom ofanzive Crvene armije na zapad, najčešće vijesti koje su se u *Lovčenu* pojavljivale bile su u vezi sa „terorom” ruskih trupa u okupiranim zemljama. Primjera radi, bilo je reči o „crvenom teroru” u Sofiji, ili, na drugom mjestu, o „boljševičkom teroru” u Bugarskoj (K2, E20, L, br. 1: 2). U tim vijestima oni su tvrdili da trupe Crvene armije prilikom ulaska u Bugarsku, 8. septembra 1945. godine čine ratne zločine nad bugarskim stanovništvom i posebno prema pristalicama starog režima.

Većina tekstova pokušava da prikaže razmjeru sovjetske agitacije i propagande kroz ovakve i slične tekstove i priče sa frontova. Jedna od takvih priča je i o sovjetskim ženama oficirima koje su nakon zarobljavanja shvatile sve zločine svoje zemlje i veoma brzo se asimilovale, udale za Njemce i postale žestoke protivnice „svega što dolazi iz te zle zemlje” (K2, E20, L, br. 3: 2). Takođe, *Lovčen* je tvrdio da su širom SSSR-a djeca od 10 godina naviše natjerana da rade kao robovi od jutra do mraka da bi proizvodili ratni materijal za Crvenu armiju, kao i da su baš iz tih razloga oni opremljeni oružjem i pomoćnim materijalom veoma lošeg kvaliteta (K2, E20, L, br. 3: 7).

Službene novine guvernerstva za Crnu Goru, koje je izdavala uprava na Cetinju, su izlazile na dva jezika. Svaka strana je bila podijeljena na dva dijela, jedan na crnogorskom a drugi na italijanskom. One su uglavnom formalnije i više okrenute ka upravi i birokratiji u okupacionoj zoni sa povremenim pominjanjem Jelene Savojske, ćerke kralja Nikole i Italijanske kraljice, dok se u novinama feldkomandanture mogu naći brige Njemaca zbog povećanih komunističkih i boljševičkih nastojanja, molbe da se svaki komunist prijavu njemačkoj upravi, kao i prijetnje da će svi koji budu odbijali da sarađuju biti kažnjavani (K2, E19, FK, br. 1: 5).

Cetnici nisu vršili nikakvu direktnu propagandu, posebno ne u podgoričkom srezu, primarno zato što nisu bili organizovani kao ostale sukobljene strane u srežu u toku rata, a i

zato što iz Lješanske nahije gdje se nalazila glavna njihovih snaga nisu bili u mogućnosti da štampaju i šire propagandne materijale zbog lokacije, nedostatka materijala za štampanje i neusaglašenosti i neorganizovanosti u njihovim redovima u vezi sa ideološkim pravcem ovog pokreta na teritoriji Crne Gore.

U toku rata je između ostalog objavljeno i osam svezaka pod nazivom *Pakao ili komunizam u Crnoj Gori*. One su objavljene tokom 1942. i 1943. i objavljivao ih je *Glas Crnogorca*, list koji su Italijani oživjeli dolaskom u Crnu Goru. Kroz ove sveske, koje su uglavnom imale stalne tematske cjeline, pokušavano je da se pokažu komunistički zločini i nabroje njihova zla djela. Svaka sveska se sastoji od liste komandanata partizanskih bataljona, političkih komesara, sudija, dželata, ubijenih i ranjenih od strane partizana, komunističkih presuda i zločina, paljevina, pljački i otimačine, kao i od partizanskih dokumenata i prepiske u kojima se uglavnom poziva na likvidiranje petokolonaša. Takođe, u svakoj svesci su i biografije bitnih ličnosti iz KPJ. Primjera radi, u drugoj svesci data je biografija Moše Pijade, u kojoj se javljaju prvi primjeri antisemitizma u ratnoj štampi (K2, E11, PKCG, knj. 1: 6). Kroz ove sveske se vršila antikomunistička propaganda kroz koju se i ugled SSSR-a umanjivao.

Partizanska propagandna aktivnost

Najbitniju partizansku štampu su najviše činili *Narodna Borba*, *Nova Jugoslavija* i *Omladinski bilten*. Pored štampe, u propagandne svrhe su se organizovali mitinzi, konferencije i druga okupljanja, kao i upustva i proglašeni komitetima i bratstvima. Kroz partizanske izvještaje se najbolje može razumjeti propagandna aktivnost na terenu.

Prvo bitnije pominjanje Sovjetskog Saveza od strane partizana bilo je 14. septembra 1941. na Sreskoj konferenciji Crnogorske narodne omladine, na kojoj je istaknuto da sovjetski narod strada više od svih i da se bori za sve ostale narode (Radulović *et al.* 1995: dok. 3). Jedan od delegata, Marko Radović, izjavio je da je SSSR jedini koji može srušiti fašizam. Takođe, kao i većina delegata, izrazio je nepovjerenje prema Engleskoj, ali je od strane Budislava Buda Tomovića upozoren da ako Engleska ima povjerenje SSSR-a, mora imati i njihovo. Na kraju konferencije

Boško Milutinović je izjavio: „Na vama je da pobijedite krvavi fašizam. Da uspostavite sovjetsku vlast i izgradite socijalizam [...] učite Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina”. Ovim i sličnim izjavama od samog početka rata KPJ pokazuje da Sovjetski Savez predstavlja model i bespogovornog saveznika crnogorskog naroda.

Takođe, na samom početku rata postojala su tačna uputstva za održavanje mitinga na kojima je trebalo raditi na tome da dođe do spontanih ovacija SSSR-u i Staljinu, da budu istaknute Staljinove slike i aktuelne parole, da se povezuje jugoslovenska borba sa sovjetskom, da se čitaju referati Englesa, Marksa, Lenjina i Staljina i da se forsira slavljenje svih sovjetskih praznika (Radulović *et al.* 1995: dok. 21). Česti su i zahtjevi za nabavljanje literature Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina za potrebe edukacije omladine kao i novih članova KPJ (Radulović *et al.* 1995: dok. 93).

Partizani su od početka imali problem sa nalaženjem materijala za objavljivanje štampe. U pismu Lješaškom odredu krajem novembra 1941. godine Centralni komitet (CK) traži od Lješnjana da zbog nestašice papira pošalju nekoga za Skadar da nabavi papir za objavljivanje narednog broja Narodne borbe (Radulović *et al.* 1995: br. 44).

Tekstove za ovaj list su pisali svi partizani koji su željeli, a imali su znanje i talenat za pisanje, tako da kvalitet tekstova varira. Na kraju svakog teksta se najčešće nalazilo klicanje Sovjetskom Savezu poput „Živjela herojska Crvena armija”, „Živio drug Staljin, organizator pobjede nad fašističkim osvajačima”, „Živjela Sovjetska Rusija!” ili „Da živi sloboda i nacionalna nezavisnost naroda Jugoslavije!” (K1, E9, NB god. 1, br. 2: 4).

Čak i prilikom organizovanja proslava upriličjenih u čast Lenjina, razmišljalo se o predstavljanju SSSR-a i svih ideala koje i crnogorski čovjek treba da dostigne (Stanišić *et al.* 1996: dok. 124):

21. januara 1944. god. navršava se 20 godina od smrti velikog Lenjina. Za taj dan treba organizovati proslavu godišnjice njegove smrti. Tog dana treba da govori predstavnik Partije o njegovom životu i radu, predstavnik narodno-oslobodilačkih odbora treba da govori o sovjetskoj vlasti, predstavnik žena o sovjetskoj ženi, predstavnik Skoja o Komsomolu, predstavnik vojske o Crvenoj armiji sve u vezi onoga što je uradio Lenjin za ove ustanove i organizacije.

Takođe, na primjeru jednog pisma Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru i Boku i Okružnog komiteta Podgorica možemo vidjeti da svakodnevno pominjanje SSSR-a u štampi i prepiskama ne predstavlja puko obavješavanje o radu jednog od saveznika (Stanišić *et al.* 1996: dok. 136):

23. februara 1944. godine puni se 24-godišnjica od dana osnivanja Crvene armije. Za taj dan potrebno je organizovati proslavu u svim mjestima gdje je to moguće. Proslava da bude organizovana uz što veće i šire učešće naroda. Tamo gdje se nalaze vojne jedinice proslavu treba organizovati uz saradnju istih. Na proslavama treba govoriti o postanku i razvitku Crvene armije. Povezati borbu Crvene armije sa našom Narodno-oslobodilačkom borbom i borbom svih porobljenih naroda. Istovremeno za taj dan organizovati kulturne priredbe i narodna veselja. Nastojte da nabavite potrebni materijal u vezi sa ovom proslavom (Članak druga Tita o Crvenoj armiji i drugo)

Ovdje se vidi da SSSR predstavlja više od saveznika i modela po kojem se treba graditi socijalistička Jugoslavija, i da je svrha podizanja kulta SSSR-a i njegovih vođa i naroda između ostalog i ta da se na njih ugledaju i kroz njih podiže i kult jugoslovenskih verzija svega toga. To predstavlja glavni razlog zbog kojeg su se u partizanskoj štampi redovno mogli naći tekstovi o sovjetskom uspjehu, pisani na više strana, dok su se ostali saveznici u jednom broju novina mogli pojaviti najviše na pola strane i to u djelovima gdje se javljaju informacije o toku rata, ili kada bi imale direktan kontakt sa Sovjetskim Savezom.

Zanimljivo je i to da se tekstovi u kojima se govori o potpisivanju ugovora među saveznicima pišu sa sovjetske tačke gledišta i da se ostale saveznice jednostavno pominju samo kao potpisnice ugovora sa velikom zemljom socijalizma. Primjer toga je i broj Nove Jugoslavije u kojem članak od četiri strane govori o sovjetskim zastavama nad rijekom Prut u Moldaviji dok se savezničko iskrcavanje u Normandiji pominje samo jednom rečenicom u čitavom broju ovog lista (K7, E27, NJ, br. 3: 3-5). Takođe, kada se govori o borbama, često se naglašava da na čelu borbe protiv Njemačke stoji Sovjetski Savez i njegovi saveznici i da je na čelu borbe Komunistička partija, „partija Lenjina i Staljina”. SSSR se povezuje i sa događajima sa kojima nije imao puno veze, pa se tako Crvena Armija dovodi u vezu i sa iskrcavanjem na Siciliji i kapitulacijom Italije kao bitan faktor u okviru tih događaja. Ovo

pokazuje koliko se radilo na tome da se SSSR predstavi kao prvi i glavni borac protiv neprijatelja, dok se ostali saveznici smatraju pomagačima „oslobodioca napaćenog čovječanstva”. Sama partizanska propaganda je na početku rata bila veoma načelna, ali se vremenom mijenjala ka konkretnijoj, pošto je sama svrha, odnosno cilj propagande da bude konkretna. To se može vidjeti u promjeni tema, kao i u načinu predstavljanja zaraćenih strana i bitnih ličnosti.

Bilo je često promovisanje istorijskih veza između Crne Gore i Rusije i potrebe za prijateljstvom između ta dva naroda. O tome *Narodna borba* kaže: „Ljubav crnogorskog naroda ka velikom ruskom narodu nije od juče”, kao i „Nek slušaju fašisti radio, mi crnogorci ćemo prepisivati i jedan drugom doturati ono što kaže majka Rusija i Moskva” (K1, E9, NB, god. 1, br. 1: 7). Na ovaj način se Sovjetski Savez predstavljao kao legitimni nasljednik ruske tradicije i istorije, a samim tim kao prirodni i vjekovni prijatelj crnogorskog naroda.

Crnogorski partizani svoju ideju pokušavaju da šire i preko jednostavnih pjesmica kroz koje veličaju SSSR i ismijavaju Hitlera. Te pjesme objavljuju u Narodnoj borbi. Primjer takve pjesme je i ona koja je kasnije postala poznata kao „Crnogorska partizanka” (K1, E9, NB, god. 1, br. 2: 7):

Na Moskvu je Hitler kreno
Al je tamo našo grob,
I ni jedan narod više,
Neće njemu biti rob.

SSSR je sad u ratu
Pobjede mu brz je hod,
Od fašizma krvavoga,
Oslobađa ljudski rod.

Iste vrste je i pjesma „Josif Staljin vođ Sovjeta”, napisana 1941. godine (Selhanović 2012: 52):

E sad mogu, e sad smijem
Crven barjak da razvijem,
Da prošetam Lenjingradom
Sa crvenom avangardom
Da posjetim grob Lenjina
I Pozdravim drug Staljina.

Na tri fronta tri maršala
Sva tri protiv kapitala
Na jugu su div junaci
Drug Buđoni i kozaci
Timošenko rujna nada

Ukrajinu čisti sada.

Na sjeveru zima stiže
A Sa fronta Njemci bježe
Hitlerova crna garda
U Rusiji sada strada
Razbiće se crne čete
Na sovjetske bajonete.

Napoleon Bonaparta
Pred moskovska pade vrata
Pa i sad će tvrda vjera
Bit pred Moskvom pad Hitlera
Josif Staljin, vođ Sovjeta
Poručuje širom svijeta
Neka cio svijet znade
Fašizam će da propadne.

Pored njih, pojavljuju se i „Crvena Armija” Rada M. Aleksića kao i „Crvena Armija” Čeda Vukovića (K1, E9, NB, god. 1, br. 3: 20). Takođe, štampaju se i prevodi sovjetskih pjesama kao što je „Nepobjedivo oružje” Vladimira Majakovskog (K1, E9, NB, god. 2, br. 2-3: 33).

Bitan dio svakog broja bio je i tekst u Sovjetsku čast, odnosno tekstovi kojima su se obilježavale godišnjice bitnih događaja za istoriju SSSR-a. Najčešće su ti događaji bili godišnjica Crvene armije, Lenjinove smrti, Oktobarske revolucije, kao i Staljinov rođendan. Te tekstove bi najčešće pisao neki od politički aktivnijih partizana, i njihov sadržaj se nije bitnije mijenjao iz godine u godinu. Uglavnom su zauzimali čitavu naslovnu stranu i služili bi se istim frazama i pojedinačnim čestitkama svakog dijela partizanskog ratnog organizacionog aparata. Partizanska štampa nije smatrala bitnim da se ti tekstovi objavljuju tačno na godišnjicu, nego su često znali da se nađu u novinama koje su štampane i po mjesec dana nakon određenog datuma koji proslavljaju. Iako akademije nisu bile veoma česte, Narodna borba navodi da su za godišnjicu Lenjinove smrti na čitavoj oslobođenoj teritoriji održane konferencije i akademije u njegovu čast (K1, E9, NB, god. 3, br. 1: 16).

Staljin i Lenjin kao modeli su veoma česta pojava i često se koriste kao neka vrsta *deus ex machina* na taj način što se stvari koje se objašnjavaju čitaocu pravdaju kao tačne samim argumentom da su tako smatrali učitelji Lenjin i Staljin. Isto tako, kada govore o odlukama CK KPJ ili prenose njihove proglase, pravdaju ih kao iskustvo koje je CK stekao, ili radije dobio, kroz iskustva sovjetske partije.

Primjetna je i legitimizacija Staljina kroz sliku njegovog prethodnika. Kada se o njemu piše nastoji se da se naglasi da je to „mudro rukovodstvo velikog Lenjinovog učenika Staljina” kao i da je „duh Lenjina prozeo Staljina” (K1, E9, NB, god. 3, br. 1: 3). Čak i kada se govori o Oktobarskoj revoluciji pominje se značaj Staljina: „zajedno sa najboljim učenikom Staljinom, Lenjin stvara Crvenu Armiju i rukovodi ustankom 1917” (K7, E27, NJ, god. 2, br. 2-3: 14).

Standardni načini opisivanja SSSR-a su „tvrđava oslobođenja naroda”, „ognjište međunarodnog bratstva i pravde”, „nesalomljiva tvrđava naroda” i „oslobodilac napaćenog čovječanstva”. Često je i pominjanje da su na strani SSSR-a i svi porobljeni narodi i čitavo napredno čovječanstvo.

Prvi konkretni partizanski propagandni tekst govori o italijanskom vojniku koji je postao komunista i koji je strijeljan na Cetinju, i tom prilikom vikao „Živjela Komunistička partija Italije!”, „Živjela Sovjetska Rusija!” i „Živjelo Staljin!” (K1, E9, NB, god. 1, br. 1: 14). Nakon toga, česti su bili tekstovi o vješanju Crnogoraca i Crnogorki koji su u posljednjim trenucima uzvikivali slične parole, s tim da je najčešća bila „Živio drug Staljin!”. Jedan od tekstova tvrdi da su jednog partizana pred strijeljanje pitali gdje su mu drugovi, a da je on tada izjavio „Neću da kažem, jer ja sam komunista!” (K1, E9, NB, god. 1, br. 1: 13). Ovaj primjer se daje kao junački potez, i njegov cilj je vjerovatno taj da i drugim partizanima ostane u svijesti da je to način na koji bi trebali da reaguju u sličnim situacijama, i da stave partizanski pokret i narodnooslobodilačku borbu ispred svojih života.

Sa mijenjanjem propagande od načelne ka konkretnoj, drastično se mijenja sadržaj u novinama. Omladinski bilten koji je izdavao sreski odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Podgorica i koji je kasnije krenuo sa štampanjem, veoma se razlikuje od Narodne borbe. Tekstovi počinju da se pišu i o stanju u SSSR-u i svim unutrašnjim uspjesima. Postaju bitni tekstovi i o probijanju norme, tako da se idolizuju vrijedni radnici kakav je u jednom tekstu komsomolac Jakov, koji je navodno u smjeni postigao 4300% od propisane norme (K16, E129, OBSO, br. 4: 5). Česti su tekstovi o Komsomolu (Svesavezni lenjinski komunistički savez omladine) pošto je očekivano da će se omladina najviše poistovjećivati i ugledati na generacije bliže njima.

Tako ima tekstova o komsomolcima koji raznose tenkove i pred smrt odlučuju da se pod posljednji bace sa granatom i tako kao kamikaze sebe žrtvuju za „viši cilj”. Počinju da se pojavljuju i mjesečni bilansi Crvene armije i Vermahta (njemačke armije) prema kojima Sovjeti iz mjeseca u mjesec prolaze sa minimalnim gubicima, dok njemački vojnici na svim frontovima „padaju kao muve”.

Upoređuje se kvalitet Vermahta i Crvene armije, gdje se hvale svi aspekti „crvene lavine”. Jedan tekst se bavi direktno time, tvrdnjom da vojska SSSR-a u svakom pogledu sve radi bolje od njemačke. Tu se rastavlja do detalja svaki ratni događaj koji ide u korist Sovjetskom Savezu i tvrdi da je za svaki njihov uspjeh zaslužna ta nadmoć i kvalitet. Navodi se čak i da Sovjeti bolje koriste ratne manevre kao što su kliješta i klin (K7, E27, NJ, br. 3: 8). Kroz ovu vrstu tekstova običnom čovjeku se daje na znanje da je poraz Trećeg Rajha neizbježan i da će nastupiti veoma brzo. Naglašavaju se akcije i pobjede Crvene armije kakve ne poznaje istorija ratovanja, i navodi da su oni plodovi „genijalne strategije i visokog borbenog morala vojnika” (K7, E27, NJ, br. 3: 9).

Objavljuju se i pisma i izjave visokih zvaničnika KPJ, poput Titovog teksta iz *Nove Jugoslavije* u kojem on izjavljuje da su priznanja sovjetskog naroda i vojske partizanskoj borbi najbitnija i najdraža priznanja (K7, E27, NJ, br. 2: 3). Na sličnom tragu su i pisma Milovana Đilasa sa puta u Moskvu, u kojima on piše o stanju u Rusiji i idealizuje sovjetskog čovjeka. Đilas tvrdi da sovjetski čovjek ne može da mrzi bilo koga niti bilo šta – on je naučen da u svemu vidi dobro, tako da on ne mrzi ni Njemčku ni njene vojnike, nego je samo malo uvrijeđen. Takođe, Đilas ističe i to da svi u SSSR-u obožavaju Tita toliko da uramljuju njegovu sliku i kaže je u svojim kućama kao i u javnim objektima (K7, E27, NJ, br. 7-10: 34). Ovo je prvi primjer podizanja Titovog kulta koji se očekivano na početku gradi kroz kult SSSR-a.

Diskusija

Iz ove analize se vide velike razlike u vršenju propagande zaraćenih strana u podgoričkom srezu. Na jednoj strani su Italijani i federalisti sa konkretnom propagandom, a na drugoj partizani koji u početku propagandu nisu vršili planski te

je bila načelna i nedovoljno produktivna, ali se tokom rata aktivno mijenjala, do finalne konkretne propagande. Sve ovo dovodi do toga da se propagande obje strana suštinski veoma razlikuju, posebno na početku rata.

Federalisti kroz svoje tekstove propagiraju tvrdnje da je Sovjetski Savez zemlja kojoj Crna Gora ne smije i ne može vjerovati i da jedino što oni sa sobom donose su teror, mučenja i grozote. Prevtljivost je jedan od ključnih motiva u štampi u tom periodu, i pokušava se da se „udari“ na sentimentalnost ka nekadašnjoj carskoj Rusiji koju su boljševici uništili. Samim tim, kroz priče o sovjetskoj prevrtljivosti i čestim prisvajanjima uspjeha Njemačke kao ličnih, praktično se pokazuje narodu da je potpuno normalno, i šta više prirodno, da se saraduje sa Njemačkom i Italijom. Italijani su kroz svoju štampu na neki način pokazivali ozbiljnost i riješenost da se bore protiv stranih elemenata kao što su bili partizani i Komunistička partija Jugoslavije. Naravno, bitno je bilo i predstavljanje okupacione vlasti kao prijateljski nastrojene i prirodne u Crnoj Gori, između ostalog i preko Jelene Savojske, ćerke bivšeg kralja Nikole.

S druge strane, partizanska štampa gradi sliku SSSR-a i Staljina kao prijatelja koji se bore za oslobađanje čitavog svijeta od nacističke tiranije. Partizani kroz svoju štampu pokušavaju da podignu ugled koji je nestao nakon Prvog svetskog rata i prekida bilo kakvih odnosa između Crne Gore i Rusije. U liku Staljina i SSSR-a dobijaju mogućnost za pravdanje svojih odluka kao i priliku da kroz njihov kult istovremeno podižu i kult Tita i KPJ. Istovremeno daju i primjer za ponašanje u ratu svim partizanima time što prenose herojske podvige i postupke komsomolaca i crvenoarmejaca, i predstavljaju ih kao ideal kojem svako treba da teži. Samim veličanjem kvaliteta saveznika podiže se moral i nada da je kraj okupacije veoma blizu. Daje se značaj i istorijskim odnosima između Rusije i Crne Gore, kao i tome da je SSSR prirodni nasljednik tih odnosa i samim tim prijatelj crnogorskog naroda. Takođe, Sovjetski Savez se smatra i prvom zemljom socijalizma, čijim je putem KPJ prvobitno išla, i samim tim se narodu taj put predstavlja kao cilj da i u Crnoj Gori jednog dana bude kao što je u SSSR-u. Kroz likove Staljina i Lenjina, koji su predstavljeni kao bezgrešni, stvarao se ideal kojem je narod trebao da teži.

Zaključak

Cilj ovog istraživanja je bio da se sagleda mjesto SSSR-a i Staljina u suprotstavljenim propagandama zaraćenih strana. U komplikovanoj situaciji, sa vojskama i državnim aparatima Italije i Njemačke i tri narodna pokreta, svaka strana je u svojoj propagandi pronašla značaj SSSR-a kao i svoj način predstavljanja događaja u vezi sa SSSR-om. Od kritičnih situacija za sam Sovjetski Savez početkom rata do ulaska Crvene armije u Jugoslaviju, „crvena lavina“ ili „crveni teror“ su predstavljali najčešću temu u crnogorskoj štampi. Pored toga, ponavljanja identičnih propagandnih izjava i floskula nije manjkalo. Istraživanje je ukazalo da propagande obje strane imaju po tri veoma jasna pravca.

Prvi pravac su istorijske veze između Crne Gore i Rusije i njihovo prenošenje na Sovjetski Savez. Obe suprotstavljene strane se bave ovom temom, ali je način na koji je prezentuju i tumače drugačiji. Italijani i kolaboracionisti smatraju da je SSSR dželat carske Rusije, a partizani da je SSSR prirodni evolucionisti nastavak nekadašnjeg carstva.

Drugi pravac je Staljinov kult. Partizani svoju propagandu grade na osnovama uzdizanja Staljina kao prvog čovjeka SSSR-a čiji je kult u SSSR-u već izgrađen, a sada se nastavlja i u Jugoslaviji. Taj kult se u ratu pojavljuje po prvi put, i gradi se sve do 1948. godine. S druge strane, Italijani i kolaboracionisti aktivno blate i pokušavaju da umanje Staljina i unište bilo kakvu vrstu kulta ličnosti koju bi on u Crnoj Gori mogao da ima.

Treći pravac propagande kod Italijana i kolaboracionista predstavlja narativ o sovjetskim zločinima kroz koji se narodu dočarava da su Sovjeti zli, i da protiv njih svaki Crnogorac treba ratovati. Kod partizana je treći pravac izgradnja socijalizma, odnosno predstavljanje svijetlog puta kojim je nekada prošao SSSR, a danas treba da prođe Jugoslavija.

Ovo istraživanje je pokazalo da je SSSR predstavljao jednu od glavnih propagandnih tema od samog početka rata za sve zaraćene strane, kao i to da to nije bio slučajni odabir, nego od starta osmišljen propagandni plan koji je očigledno davao rezultate.

Izvori i literatura

Izvori

Državni arhiv Crne Gore – Arhivski odsjek za istoriju radničkog pokreta Podgorica:

K1, E9, NB (*Narodna Borba*), listovi koji su izlazili u toku NOB-a i ranije

K2, E11, PKCG (Pakao ili komunizam u Crnoj Gori – *Glas Crnogorca*), listovi koji su izlazili u toku NOB-a i ranije

K2, E19, FK (*Feldkomandantura*), listovi koji su izlazili u toku NOB-a i ranije

K2, E20, L (*Lovćen*), listovi koji su izlazili u toku NOB-a i ranije

K7, E27, NJ (*Nova Jugoslavija*), listovi koji su izlazili u toku NOB-a i ranije

K16, E129, OBSO (*Omladinski bilten sreskog odbora USAO Podgorica*), listovi koji su izlazili u toku NOB-a i ranije

Literatura

Apor B., Behrends J. C., Jones P., Rees E. A. 2004. *The Leader Cult in Communist Dictatorships, Stalin and the Eastern Bloc*. Hampshire: Palgrave Macmillan

Luburić R. 1995. *Društvo Crne Gore u Drugom svetskom ratu (1939-1945)*. Podgorica: Istorijski institut Republike Crne Gore

Pisch A. 2016. *The personality cult of Stalin in Soviet posters, 1929 – 1953 archetypes, inventions and fabrications*. ANU Press

Radulović J., Stanišić S., Bojović D. (priređivači) 1995. *Podgorički srez u Narodnooslobodilačkom ratu, 1941–1945, knjiga 1: dokumenta Narodnooslobodilačkog pokreta 1941–1943*. Podgorica: Istorijski institut Republike Crne Gore

Selhanović J. 2012. *Kult Sovjetskog Saveza i Staljina u Crnoj Gori 1945–1948*. Podgorica: Državni arhiv Crne Gore

Stanišić S., Radulović J., Bojović D. (priređivači) 1996. *Podgorički srez u Narodnooslobodilačkom ratu, 1941–1945, knjiga 2: dokumenta Narodnooslobodilačkog pokreta 1943–1945*. Podgorica: Istorijski institut Republike Crne Gore

Vujović Đ. 1997. *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore

Marko Vukčević

The Image of the USSR in the Propaganda of the Warring Parties in Podgorica County 1941–1945

This paper's aim is to compare the propaganda of occupier and partisan forces in Podgorica County 1941-1945, regarding the Soviet Union and the image of Stalin. The most important source is the wartime press, that was published by partisans, Italian occupiers and the collaboration. Partisan letters, dispatches, bulletins, instructions, as well as the records of the county conferences were also used as sources. This article shows that the the leadership of the Communist Party of Yugoslavia in Montenegro thought that a good relationship with the USSR and a belief in the mythical power of the Soviet Union were key for the success of the revolution in Montenegro. Hence, the partisan press wrote affirmatively about the USSR and Stalin, covering every important date in the history of the USSR. However, the occupier press wrote about Soviet wrongdoings, their unreliability and the defection of their soldiers. The image of Russia in Montenegro was, until now, covered in historiography for every period except the Second World War. 